

Tetiana Bovsunivska

Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine)

ORCID: 0000-0002-2018-4674

Діарист як творець документальної медіації

Diarist as a creator of documentary mediation

Abstract:

The paper is devoted to the study of mediation and mediators in ego-documentary prose. The are nine possibilities of mediation formation in the diary (Taras Shevchenko's "Diary" is taken as a sample): 1) by means of memories, 2) as dictated by heart, 3) by means of emotional temporitum, 4) through the actualization of personalities, 5) as an imitation of the previous genre form, 6) as revision of the past, 7) in dreams, 8) by means of language expression, 9) by using the Bible. Shevchenko's journal is characterized by the movement of everyday life to the realm of the transcendent. If in the literature of Romanticism the mediators are usually located in the transcendent, then in Shevchenko to this classical landmark of the Romantics is added everyday life as dreamed and transcendent.

Keywords: non-fiction, self-documentary prose, diary, Taras Shevchenko, diarist, transcendent, mediator, mediation.

Проблема автодокументальної прози не в тому, що вона межує з чистою художньою вигадкою, а в тому, що ця вигадка утримується в межах документалізму, є його послідовним наслідуванням, так би мовити, пересотворенням в межах умовно визнаної достовірності. Звідси значні утруднення в ідентифікації жанрів нон-фікшн. Адже підсвідомо дослідники сприймають текст будь-якого жанру нон-фікшн як документальний, майже повністю не беручи до уваги саму можливість чистої вигадки в такому творі. З цього приводу Олена Местергазі писала: «Немає сумніву у тому, що істинний твір мистецтва – створений він за

допомогою вимислу або принципово іншим способом, який відкидає вимисел та спирається на голос самого діючого факта – наділений всіма ознаками художності. І в цьому сенсі поділ на літературу fiction і non-fiction – всього лише умовність...»¹. Одним із аспектів, які сприяють деякому розмиванню межі між fiction і non-fiction, і є медіація, яка в щоденникових записах так само присутня, як і в художніх текстах.

До того ж медіативні аспекти автодокументальної прози становлять її стійку характеристику. Медіація та медіатор у літературі – це прагнення письменника віднайти омріяний ідеал та прокласти до нього дорогу всупереч усім спротивам. Рене Жирар пише: “Учень спрямовується до того, на що йому вказує – або нібито вказує, – зразок лицарської поведінки. Назвемо такий зразок *медіатором* бажання”². І за цим визначенням медіація – це процес проявлення бажання, прагнення, воління до чогось. Рене Жирар твердить, що “медіація породжує друге бажання, зовсім подібне до того, яке відчуває медіатор, – а це означає, що ми завжди маємо справу з двома конкуруючими між собою бажаннями”³. Медіатор – втілення жаданої ідеї або зразка і може бути як суб’єктом, так і об’єктом. Медіація – шлях до нього⁴.

Звичайно, документальна медіація – явище складне, оскільки засноване на історичних фактах та свідченнях, які можна перевірити. Діарист при цьому намагається приховати медіативне підґрунтя оповіді. Оця-то прихована медіація в автодокументальному, переважно щоденниковому, тексті і становить нашу наукову зацікавленість.

¹ Е. Н. Mesterhazy, *Lyteratura non-fykshn/non-fiction. Eksperymentalnaia entsyklopedyia*, izd. Sovpadenye, Moskva 2007, s. 73.

² R. Zhyrar, *Lozh romantyzma y pravda romana*, per. s frants. A. Zyhmonta, Novoe lyteraturnoe obozrenye, Moskva 2019, s. 32.

³ R. Zhyrar, *Lozh romantyzma y pravda romana*, per. s frants. A. Zyhmonta, Novoe lyteraturnoe obozrenye, Moskva 2019, s. 37.

⁴ Див. про це докладно: Т. В. Bovsunivska, *Poet yak transtsendentnyi mediator v literaturi romantyzmu* [w:] *Literaturoznavchyi dyskurs vid baroko do postmodernu: Kolektyvna monohrafiia*, up. i nauk. red. N. Levchenko, Maidan, Liublin-Kharkiv 2020, s. 365-379.

Відносно самого терміна «діарист» треба відзначити, що він не має однойстайного поширення і часто підмінюється такими термінами, як «автобіографіст», «белетрист», «хронографіст», «літописець», «хронікер», «біографіст», «бібліографіст», «хронолог», а до цього додайте класичні поняття «наратор», «оповідач», «автор», «упорядник» тощо. Зазвичай діаристом називають автора щоденника. Проблема медіації у щоденнику ніколи не розглядалася, оскільки цей жанр традиційно відносять до різновиду документалістики. Тому візьмемо за приклад «Журнал» Тараса Шевченка та розглянемо в ньому прийоми, за допомогою яких, власне, й формується медіація та медіатори:

1. Медіація формується через конструювання залучених до тексту спогадів. Фактично, більшість автодокументальних текстів пишуться за спогадами, але нас більше цікавить не сам спогад, а форма його презентації, ідеологічні наголоси та екстраполяції. «Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжении этого времени приводит меня в трепет»⁵. «Дневник» Т.Шевченка містить велику кількість спогадів. Призначення кожного та дотичність до медіатора – то тема окремого і досить великого дослідження. Зараз лише зауважу, що медіативна змістовність кожного спогаду – це факт, який легко встановлюється.

2. Медіація формується як продиктована серцем: «Обратимся к светлому и тихому, как наш украинский осенний вечер, и запишем все виденное и слышанное и все, что сердце продиктует»⁶. Серце – наскрізна категорія романтичної естетики та практики письма. Дослухатися власного серця в літературі українського романтизму (як і західного) й означало істинну достовірність. Сердечне вчування гарантувало дотримання істини за романтичним світоспогляданням.

3. Медіація формується як мета перегляду минулого під певним кутом зору. Нариклад, «для памяти минувших дней»⁷.

⁵ Т. Shevchenko, *Dnevnyk*, Hoslytyzdat, Moskva 1954, s. 31.

⁶ Ibidem, s. 31.

⁷ Ibidem, s. 31.

4. Медіація формується через емоційний темпоритм. Наприклад, у щоденнику Т. Шевченка уповільнений ідилічний темпоритм оповіді завжди пов'язується з вивільненням від муштри та казарми. У ньому криється ідеалізація звичайного життя, бо воно для автора і стає мрією. Домінанту емоційного темпоритму щоденника Т. Шевченка становить тяглість, очікування (свободи), що створюється за допомогою ретардаційного зображення. Свобода як медіатор присутня у всьому тексті. Очікування свободу, а потім насолода нею – одна із провідних медіативних ліній тексту. Казарменне життя також подається як небажана тяглість (беззмістовна повторюваність дій і актів, промов, покарань тощо).

5. Медіація формується через поперсональну актуалізацію з акцентом на певних вчинках. У записі від 13 червня згадується Яків Кухаренко, який написав Шевченкові листа вже після того, як дізнався про заборону листування з покараним поетом: «И – благороднейший друг! – написал мне самое искреннее? Самое задушевное письмо»⁸. Особливе місце у цьому посідає формування образу України: «Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной меланхолической красоте своей»⁹. Ідеалізація України у поета послідовно простежується у всьому щоденнику, утворюючи образ України омріяної, тобто один із провідних медіаторів тексту.

6. Медіація формується через наслідувальну жанрову форму журналу. Т. Шевченко удавано шкодує, що обрав цей жанр та мусить щодня робити якісь записи від 14 червня 1857 року:

Если правду сказать, я не вижу большой надобности в этой пунктуальной аккуратности. А так – от нечего делать. На бездельи и это рукоделье. Записному литератору или какому-нибудь поставщику фельетона? – тому необходима эта бездушная аккуратность как упражнение, как его насыщенный хлеб¹⁰.

⁸ Ibidem, s. 33.

⁹ Ibidem, s. 65.

¹⁰ Ibidem, s. 34.

7. На наступний день поет зазначає: «Что же я сегодня внесу в свой журнал? Совершенно нечего занести»¹¹ [5, с.35]. «Кончится ли, наконец, это гнусное существование, это однообразное записывание однообразнейших бесконечных дней»¹². Таки наголошуване дотримання жанру, а саме – необхідність щоденних записів, поступово стає своєрідною грою для Т. Шевченка. Він одягає маску обивателя, звичайного дрібного мешканця імперії та ховається за нею у хвилини подолання тиску суєтного й одноманітного казарменного життя. Він ще не знає, що вже ніколи не буде мати цього родинного затишку, домівки, марудної щоденщини. Медіація посилюється очікуванням: «Несносный ветер, мучительная неизвестность!»¹³. Виконуючи вимоги жанру «журнала» робити щоденні записи, діарист Шевченко так і діє, щоразу констатує стан гнітючого очікування свободи: «20-е июля – день, в который я предполагал проститься с моею тюрьмою, так написал Лазаревскому и Кухаренку. А ветер, олицетворенная судьба, распорядился иначе. Что делать? Посидим еще за морем да подождем погоды»¹⁴. Медіація у цьому разі стає надзвичайно виразною.

8. Медіація формується в снах діариста. Так, сні Т. Шевченка межують з мареннями про свободу та мандри по рідному краю. Сформовані мрії та бажання поета у снах становлять не просто підсвідомі прагнення, а сферу трансцендентного, де медитація стає природною. Цікаво, що і в снах також з'являється побут, домівка, повсякдення. Тобто на відміну від поетичної медіації Шевченка, щоденникова більш приземлена навіть у снах. Сні підсилюють уявлення про повсякдення як трансцендентну сферу.

9. Підсиленню емоційної перипетії у щоденнику Шевченка сприяють численні афоризми та фразеологізми: «Надеждою

¹¹ Ibidem, s. 35.

¹² Ibidem, s. 101.

¹³ Ibidem, s. 103.

¹⁴ Ibidem, s. 105.

живут ничтожные умы»¹⁵ (з Гете); «Свежо предание, а верится с трудом»¹⁶ (фразеологізм) та ін. Зазвичай вживання цих засобів мовлення сприяє утворенню медіативної перипетії; переключає на інший реєстр сприйняття якогось явища, найчастіше з сумного – на сатиричне чи комічне.

10. Медіація формується при використанні Біблійних зразків:

О святые, великие, верховные апостолы! Если бы вы знали, как мы запачкали, как изуродовали провозглашенную вами простую, прекрасную, светлую истину! Вы предрекали лжеучителей, и ваше пророчество сбылось. Во имя святое, имя ваше, так называемые учителя вселенские подрались, как пьяные мужики, на Никейском вселенском соборе!¹⁷

Таких відверто сакральних інвектив у щоденнику багато і вони виконують роль емоційного й інтелектуального переключення з суєтного повсякдення на божественний простір буття.

Романтична медіація Т. Шевченка у «Журнали» перемістилась із області, що характерна для романтизму, трансцендентного – до побутового, яке мислиться поетом майже трансцендентно, ірреально, недосяжно. Провідною ознакою Шевченкової медіації у щоденнику є саме дорівняння побутовізму до трансценденції, адже поет марить цивільним щоденним життям, жадає поринути в нього. Така особливість медіативного спрямування тексту, звичайно, легко пояснюється конкретною життєвою ситуацією Т. Шевченка. Щоденник писався напередодні звільнення від солдатської служби з великим очікуванням простого затишку повсякдення цивільного життя. Для поета це звичне родинне тепло давно перейшло до сфери трансцендентного і тому романтичне переселення медіаторів до сфери трансценденції у даному разі дотримане.

На терапевтичну функцію щоденника Шевченка вказав Олег Єгоров:

---

¹⁵ Ibidem, s. 51.

¹⁶ Ibidem, s. 54.

¹⁷ Ibidem, s. 59.

Насамперед Шевченко хоче забути жахи солдатчини, позбутись спогадів про десятиріччя каторги невибагливим побутописанням – це його перша праця, до якої ніхто не примушує. Солдатське минуле він хоче викреслити з життя, і тому, як і Кюхельбекер, який писав у своєму тюремному щоденнику зовсім сторонні теми, ігнорує чисто солдатську тематику¹⁸.

При цьому медіатором стає звичайне життя з його дрібними турботами, наповнене побутом та без обтяжливих обов'язків. Тобто те, що зазвичай не підпадає під поетичне романтичне увічнення. Сам Шевченко говорить про терапевтичну функцію щоденника: «Сей журнал, который в эти томительные дни ожиданий сделался для меня необходимым, как страждущему врач»¹⁹.

Можемо говорити про нарощування медіативної змістовності щоденника Т. Шевченка від простих сповнених побутовими подіями-медіаторами записів – до записів, що мають естетичне наснаження та відображають формування літературних ідей та оцінок. Якщо на початку «Журнала» автор випромінює радість від простого вивільнення від солдатської служби (дозволили гуляти в саду та на городі комендантші), то, покидаючи Новопетрівське укріплення, він все більше розповідає про цікавинки свого культурного життя, про нових друзів та гостини. Якщо перші записи – це побутописання з відповідною медіацією тяжіння до такого простого життя, то дедалі більше з'являється емоційно-піднесених коментарів, що викликані культурним життям, і вершиною таких записів є захват, високий емоційний сплеск, з яким він сприйняв поезію М. Лермонтова.

Так сталося, що медіативна орієнтація щоденника Шевченка, змінюючись у зазначеному напрямі, затягнула до увічнення і культурні переживання поета, і його побутове життя. Насолода від першого і другого майже дорівняна. Аналіз медіативного спрямування щоденника Тараса Шевченка свідчить про щирість

---

¹⁸ Ibidem, s. 54.

¹⁹ Ibidem, s. 66.

діариста так само, як і про втрату відчуття цензури, самоконтролю тощо. Коли щоденник пишеться «на замовлення» або заздалегідь планується автором до друку, то його медіація формується цілеспрямовано та однотипно; тут же ми маємо справу із стихійно сформованою різноспрямованістю щоденникових записів. Особливість щоденникової медіації полягає в її посиленій детермінованості контекстом життя письменника, тому текст відображає авторське уявлення про бажане, але недосяжне так само, як це ми спостерігаємо в художніх текстах романтиків, але ця щоденникова медіація накладається на життєві спонуки самого автора, які можна перевірити, які є фактами його життя, мають відповідних свідків. Звичайно, автор вільний у способі маскуванню або відтворенню щоденникової медіації, але позбутись її він не владний.

References

- Bovsunivska T. V., *Poet yak transtsendentnyi mediator v literaturi romantyzmu* [w:] *Literaturoznavchyi dyskurs vid baroko do postmodernu: Kolektyvna monohrafiia*, up. i nauk. red. N. Levchenko, Maidan, Liublin–Kharkiv 2020, s. 365-379.
- Ehorov O. H., *Russkyi literaturnyi dnevnyk XIX veka. Ystoryia y teoryia zhanra*, Flinta, Nauka, Moskva 2003.
- Mesterhazy E. H., *Lyteratura non-fykshn/non-fiction. Eksperymentalnaia entsyklopedyia*, Sovpadenye, Moskva 2007.
- Shevchenko T., *Dnevnik*, Goslitizdat, Moskva 1954.
- Zhyrar R., *Lozh romantyzma y pravda romana*, per. s frants. A. Zyhmonta, Novoe lyteraturnoe obozrenye, Moskva 2019.